

Prof. Dr. Skender RIZAJ, Prishtinë

KATËR VILAJETET SHQIPTARE GJATË LIDHJES SHQIPTARE TË PRIZRENIT

Viset shqiptare, më saktë territoret ku banonin shqiptarët, në prag të formimit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, ishin të copëtuara në tri vilajete dhe në një ejalet.

Vilajeti i Kosovës përfshinte një territor të gjerë dhe ndahej në sanxhakun e: Prishtinës, Nishit, Pirotit, Prizrenit, Jeni Pazarit, Shkupit dhe Dibrës.¹

Vilajeti i Selanikut, në vitet 1877/1878, kishte këto sanxhaqe: Selanik, Serez, Dramë dhe Manastir dhe në 20 kaza, 15 nahije, 1.761 katunde. Në këtë vilajet kishte 551.249 banorë.²

Vilajeti i Janinës kishte pesë sanxhaqe. Janina, Tërhalla, Gjirokastra, Preveza dhe Berati, si dhe 25 kaza, 12 nahije dhe 529 katunde; pastaj 300 çifligje dhe 368.052 banorë.³

Ejaleti i Shkodrës kishte vetëm një sanxhak, atë të Shkodrës, me 10 kaza: Shkodër, Podgoricë (me nahijen e Shpuzës, Zhablakut dhe të Kuçit), Tivar, Ulqin, Lezhë, Kavajë (me nahijen e Durrësit dhe të Peqinit), Tiranë, Krujë, Mirditë dhe Pukë. Ky ejalet kishte 150 fshatra dhe 131.488 banorë.⁴

Kur i shpalli Rusia luftë Perandorisë Osmane (24 prill 1877) edhe Serbia me Malin e Zi hynë në luftë kundër osmanëve, ushtria serbe e mori Nishin dhe arriti deri në Vranjë. Edhe malazeztë, pas

¹ F. O. 78/2620; AAP (43), 485, 542; Devlet Sâlnâmesi, 1295 H., 331-347.

² Devlet Sâlnâmesi, 1295 H., 331-347.

³ Po aty.

⁴ Po aty.

marrjes së Nikshiqit, dërguan ushtarë për ta marrë Tivarin dhe Ulqinin, me ç'rast ata ranë në duart të tyre – Tivari më 15 janar, Ulqini më 19 janar 1878, e pastaj ra edhe Kraja.⁵

Në bazë të Vendimeve të Kongresit të Berlinit, Serbisë iu dhanë territoret e Sanxhakut të Nishit dhe të Pirotit, si dhe kazaja e Vranjës së Sanxhakut të Prishtinës. Në këtë mënyrë Vilajeti i Kosovës u ngushtua për dy sanxhaqe dhe një kaza. Nga ana tjetër, po ashtu në pajtim me Marrëveshjen e Kongresit të Berlinit, Mali i Zi u detyrua t'i lëshojë disa territore të pushtuara si, p.sh. Ulqinin, Krajën etj., por Malit të Zi iu dhanë Plava dhe Gusia si kompenzim për kthimin e Ulqinit, të Krajës etj. Kështu pra, edhe Ejaleti i Shkodrës humbi një pjesë të territorit të vet në të mirë të Malit të Zi.⁶

Për ta dobësuar Vilajetin e Kosovës dhe veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit sulltan Abdylhamidi II nga Vilajeti i Kosovës e ndau Sanxhakun e Dibrës, të cilin ia bashkëngjiti Vilajetit të Manastirit të përtërirë, i cili përbëhej nga tri sanxhaqe: 1. Sanxhaku i Manastirit me tri kaza: Manastirin, Prilepin dhe Kërçovën; 2. Sanxhaku i Dibrës me katër kaza: Dibrën e Epërme, Dibrën e Poshtme, Elbasanin dhe Matin; 3. Sanxhaku i Korçës me tetë kaza: Korçën, Ohrin; Kesrijen, Kolonjën, Nasliqin, Buxhakun, Çarahishnen dhe Kajalarin..

Kurse Vilajeti i Selanikut mbeti me tri sanxhaqe: 1. Sanxhaku i Selanikut, 2. Sanxhaku i Serezit, 3. Sanxhaku i Dramës.⁷

Pra, Vilajeti i Manastirit u formua rishtazi nga Sanxhaku i Dibrës, i cili u shkëput nga Vilajeti i Kosovës dhe Sanxhaku i Manastirit dhe i Korçës që u shkëput nga Vilajeti i Selanikut.

Fakti i formimit rishtas të Vilajetit të Manastirit, me qëllim që të likuidohej Lidhja Shqiptare, shihet edhe nga një shkresë e vezirit të madh, Hajredin pashës,⁸ të cilën ia dërgoi kryesekretarit të Pallatit të Sulltanit (20 qershor 1879). Në këtë shkresë ndër të tjera thuhet:

"Kemi marrë nga valiu i Manastirit, zotëria e tij Ahmet Muhtar pashës, dy telegrame. Në këto, me pak fjalë, njoftoi se Dega e Lidhjes, që po vepron në kazatë e Elbasanit, kishte filluar të vjelë – të

⁵ E. Z. Karal, Osmanli Tarihi, 52; Mufassal Osmanlı Tarihi, VI, 3319; AAP(43), p. 511.

⁶ Nga territoret e pushtuara nga Serbia dhe Mali i Zi u dëbuan shumë shqiptarë.

⁷ Devlet Sâlnâmesi, 1297 H., 194, 195, 196.

⁸ Hajredin pasha ishte arab nga Tunizia.

mbledhë nga gjashtë para më tepër për çdo groshë të vergisë , që popullsia i kishte dhënë në të kaluarën Qeverisë [...].

Lidhur me këtë e kanë pyetur kajmakamin e Elbasanit, i cili në përgjigjen e tij ka njoftuar se këto para ishin vjelë para 7 muajsh për të paguar rrogat e 50 policëve që Lidhja i kishte mobilizuar, me pëlqimin e popullsisë, për të mbajtur rendin në vend. Ka njoftuar se Komiteti i Lidhjes, mbledhur në zyrën telegrafike të Elbasanit, kishte kërkuar që, derisa të zbatohen reformat e vërteta⁹ nga Perandoria Osmane, t'i zbatojë ligjet në vend¹⁰ po ky Komitet, me qëllim që t'i ndalojë veprimet e tilla, si vrasjet e popullsisë dhe grabitjet e pasurisë. Popullsia, duke pritur që të marrë një përgjigje të kënaqshme lidhur me këtë kërkesë (të Lidhjes), i ka mbyllur dyqanet.

[...]

Valiu na njoftoi se për të ndryshuar në këtë mënyrë degën e sipërpërmendur¹¹ dhe për t'i ndalë mbledhjet e saj, t'i lejohet që të merren në shërbim qoftë edhe për një kohë të shkurtër 30 policë.

Kjo çështje u shqyrtua në mbledhjen e Këshillit të Ministrave. U vendos që në përgjigjen që do t'i dërgohet me telegram pashait të sipërpërmendur të lavdërohet për këtë çështje dhe t'i shkruhet që për të mbajtur rendin e qetësinë në kazatë e [Elbasanit] dhe për të mos i dhënë shkak lindjes së ndonjë incidenti, t'i jepet leja që të regjistrohen dhe të merren në shërbim 30 policë të kërkuar. Po kështu të bëhen edhe veprime të tjera përkatëse.”¹²

Vaso Efendiu (Pashko Vaso), në kohën e veprimtarisë së Lidhjes Shqiptare, luajti rolin e ambasadorit të parë të Shqipërisë para diplomacisë së Fuqive të Mëdha dhe ishte, pa dyshim, një nga ideologët dhe organizatorët kryesorë të vetë Lidhjes, edhe pse ishte, njëkohësisht, edhe funksionar i lartë i Portës. Në të mirë të këtij konstatimi flasin burimet e ndryshme historike. Sa për ilustrim do t'i vemë në pah disa sosh. Në një raport të diplomatit anglez, A. Sandinson, të dt. 2 maj 1878, nga Tarabia [lagje e Stambollit në Bosfor] thuhet edhe kjo:

⁹ Fjala është për reformat e kërkuara nga Lidhja Shqiptare..

¹⁰ D.m.th. të administrojë, të qeverisë vendin.

¹¹ D.m.th. për ta likuiduar degën e Lidhjes për Elbasanin duke e shkrirë me organet qeveritare osmane.

¹² BBA, Irade Defterleri, Meclis-i Mahsus, No.2927; nëpërmjet të Kristaq Priftit, Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumente osmane, 42, 43; dt. 20 qershor 1879.

"E gjithë Shqipëria Veriore dhe Qendrore u ngrit kundër vendimeve të Pages së Shën-Stefanit dhe protestoi ashpër kundër aneksimit të Dibrës dhe viseve të tjera nga ana e Bullgarisë.

*Kështu, [sipas Sandinsonit], 'Vaso Efendiu, një i krishter shqiptar, dhe zëvendës i valiut të Vilajetit të rëndësishëm, të Vilajetit të Kosovës, i cili gëzonte ndikim të madh në gjithë Gegërinë dhe ndër të gjitha fiset shqiptare-myslimane, është i mendimit se asgjë nuk do të ndikojë në ndryshimin e vendosmërisë së tanishme të shqiptarëve, bile as edhe kërcënimi i invazionit rus në vendin e tyre, ata (shqiptarët e Shqipërisë Veriore dhe të Mesme) tani vonë ia dërguan [Vaso Efendiut] një njeri special për t'i thënë se janë duke pritur sinjalin për t'u ngritur dhe për të luftuar për mbrojtjen e vendit të tyre. Vaso Efendiu me urtësi u përgjigj, duke i këshilluar që, tani për tani, të qëndrojnë të qetë'" [...]*¹³

Mirëpo, Porta e Lartë e përcillte me vëmendje të madhe veprimtarinë e Vaso Efendiut, e cila nuk i shkonte për shtati as vetë Portës, as Sulltanit. Prandaj, Porta e Lartë, për ta penguar ndikimin e Vaso Efendiut në Kosovë, në Shqipërinë Veriore dhe të Mesme, e meqë duhej të mbahej Kuvendi i Përgjithshëm i Lidhjes Shqiptare në Prizren, më 17 qershor, e caktoi anëtar të Komisionit për t'i vizituar krahinat në Malet e Redopove, krahina këto të pushtuara nga ushtria ruse dhe bullgare. Për këtë raportoi ambasadori anglez në Stamboll, Layardi.¹⁴

Në këtë mënyrë, më 18 qershor 1878, Vaso Efendiu (Wassa Effendi), së bashku me Sami Pashën, si komisionar i Portës, ia dorëzuan raportin Vezirit të Madh për pozitën e pomakëve edhe të myslimanëve të tjerë, të cilët ishin futur nën sundimin ruso-bullgar.¹⁵

Kurse në nëntor të të njëjtit vit (1878) Vaso Efendiu është anëtar i Komisionit për përpilimin e Ligjit themelor (kushtetues) (Organic Law) të Rumelisë Lindore dhe të ligjeve të pjesëve të tjera të

¹³ F. O. 424/70, 201, 202, dt. 2 maj 1878. Vasa Efendi, a (Cristian Albanian, and Deputu Governor of the important Vilayet of Kossovo, who posses great influence with almost all the Ghega and Turco-Albanian clans, is of opinion that nothing, indeed not even the danger of a Rusian invasion of their country, will induce the Albanians to alter their present resolution: they have already sent him a special to say that are anly awaiting the signal to rice and fight in the defence of their country, to which he wisely replied by advising them to keep for the present.

¹⁴ F. O. 424/71, 194, 195; dt. 2 qershor 1878.

¹⁵ F. O. 424/71, 371-377.

Perandorisë Osmane (The laws of the other parts of Turkey in Europe).¹⁶

Nga ana tjetër, Vaso Efendiu, në emër të Lidhjes Shqiptare, më 22 tetor 1878, i dorëzoi një Memorandum ambasadorit të Austro-Hungarisë në Stamboll, kontit Zichy, në të cilin paraqet qëndrimin e tij dhe të Lidhjes, që ishte shumë i ashpër, kundrejt politikës së Portës dhe Fuqive të Mëdha.

Në shenjë revolte që nuk i kuptonin apo nuk donin t'i kuptonin synimet e drejta të Lidhjes Shqiptare, as Porta e Lartë dhe as Fuqitë e Mëdha, edhe pse ato synime u parashtruan qartë në memorandumet, petitionet dhe ankesat e ndryshme dhe të shumta, e që ta njoftonte opinionin botëror për historinë e shqiptarëve, që ta përfitonte atë për çështjet shqiptare, e sidomos për ta hedhur poshtë qëndrimin e Bizmarkut, i cili, në Kongresin e Berlinit, e mohoi ekzistimin e kombit shqiptar. Vaso Efendiu (Pashko Vaso) e shkroi librin në frengjishte, anglishte dhe gjermanishte *"E vërteta mbi Shqipërinë dhe shqiptarët"*.¹⁷

Në mars të viti 1880 Porta e Lartë e dërgoi misionarin e vet, Muhtar Pashën, në Prizren, për t'u marrë vesh me Lidhjen Shqiptare të Prizrenit. Ky mision ishte i ngjashëm me atë të Mehmet Ali Pashës, i cili u vra në shtator të vitit 1878. Mirëpo, Muhtar Pasha, duke pasur parasysh fatin e Mehmet Ali Pashës, ishte më kujdesshëm. Kështu, lidhur me këtë mision, më 22 mars 1880, konsulli anglez në Prizren, St. John, i raportoi markizit të Salisburyt:

"Muhtar Pasha mund të fajësohet shumë për mungesën e energjisë së tij në shtypjen e frymës kryengritëse që është manifestuar, kohët e fundit në këtë vend. Në të vërtetë, takimet e shpeshta që kam pasur me të, në ditën e fundit, më binden se ai në këtë vend gjendet në

¹⁶ F. O. 424/76,230-231.

¹⁷ P. Wassa, *La vérité sur l'Albanie et les Albanais*, Paris, 1879. Ky "Manifest i Vasos" nuk ishte "akt i Portës", si provon të dëshmojë (B. Hrabak, *Italijanski konsul u Skadru Berio o arbanaškom pitanju-1876-1878. Godine*", *Časopis za suvremu povijest*, III, Zagreb 1978, 35-36.), përkundrazi, ishte "Manifest i popullit shqiptar, drejtuar kundër të gjitha okupimeve, pra edhe kundër okupimit osman, sepse me të kërkohej siguri i autonomisë së Shqipërisë, kundër se cilës ishte edhe vetë Porta e Lartë.

Wassa Effendi, *The truth of Albania and the Albanians*, London, 1879.

Wassa Effendi, *Albanian und die Albanesen*, Berlin, 1879.

një mision shumë delikat dhe se është duke u përpjekur ta përfundojë atë sipas parashikimeve të qeverisë së vet.

Qëllimi i vizitës së propozuar ishte që atyre t'u lejohej t'i bashkohen pushtetit osman për t'i dënuar disa banorë të Prizrenit, të cilët, si tradhtarë, kishin dalë nga "Besa" ose nga marrëveshja, të cilët kishin për detyrë t'i japin çdo ndihmë kundër aneksimit të Gucisë nga Mali i Zi, dhe, që të mëkëmbet siguria dhe rendi publik, dy njerëz të rekomanduar nga ata duhet të pranohen në pushtet".¹⁸

"E vizitova menjëherë Muhtar Pashën, - vazhdoi St. John, - dhe duke paraqitur qëllimin e vizitës sime, thashë se nuk dëshiroj kurrësi të përzihem në punët e vendit dhe se kam ardhur vetëm për t'i ofruar shërbimet e mia. Shkëlqesia e tij e shprehu dëshirën për t'u takuar me këta pesë njerëz. Kështu, unë mora përsipër vullnetarisht që t'i sjelli te Pasha, duke ditur se ata nuk do të vinin pa qenë nën mbrojtjen time. Pas bashkëbisedimeve të tyre, Muhtar Pasha më njoftoi se nuk mund të lejojë në asnjë mënyrë që bashkë me delegatët të hyjnë në qytet shumë njerëz, edhe pse në Prizren do të hyjnë të paarmatosur, sepse ata mund të kenë me qindra shokë në qytet, prandaj rrjedhimet mund të jenë serioze, mirëpo, Pasha mendon ta dërgojë [në Gjakovë] një person të besueshëm për të biseduar me ta për çështjet e përmendura."

Konsulli anglez në Prizren, mandej, tha:

"Për sa i përket lutjes së tyre për dënimin e një numri të banorëve, Pasha tha se do të dërgojë një përgjigje të pacaktuar dredhuese. Mirëpo, ai pranoi se kërkesat e tyre ishin qesharake, por tha se do të ishte e paarsyeshme që atyre t'u përgjigjej negativisht. Pastaj Pasha me pyeti nëse kisha ndonjë vërejtje. Ia përkujtova se çështja e emërimit të dy njerëzve të rekomanduar për pushtet [nga paria e Gjakovës] ende nuk është vendosur, dhe se është mirë që të bëhej njëfarë marrëveshjeje rreth kësaj çështjeje.

Mendimi i përgjithshëm është se nëse Muhtar Pasha do të falimentonte në këtë çështje, duke mos vënë marrëdhëniet të mira me fiset e Malësisë ose nëse nuk i nënshtrohen ata me forcën e armëve, lëvizja e tanishme do të përhapet dhe zgjerohet në përmasa edhe më të mëdha. Kështu, prania e tij këtu do të jetë shumë e pasigurt, përveç në

¹⁸ F. O. 195/1317; dt. 20 mars 1880.

qoftë se do t'i vijnë përforcime në ushtri më shumë sesa që ka tani në dispozicion."¹⁹

Duke filluar nga gjysma e vitit 1880 filluan të bëhen ndryshime të mëdha administrative në trevat shqiptare. Qëllimi i Portës së Lartë, sikurse edhe më parë, ishte që, duke përdorur çdo metodë, ta dobësojnë Lidhjen dhe atë, më në fund, ta shuaj plotësisht, sepse ajo pengonte shumë.

Nga ana tjetër, edhe Anglia fillon të angazhohej më me ngulm rreth çështjes shqiptare, kuptohet edhe kjo duke pasur parasysh interesat e veta. Kështu, konsulli i Anglisë në Shkodër, Kirby Green, së bashku me konsullin e Austro-Hungarisë në Shkodër propozuan, njëherë, që të bëhen reformat administrative në Vilajetin e Shkodrës: vali i Vilajetit të Shkodrës të jetë një shqiptar i besimit mysliman, kurse mysteshar – këshilltar (zëvendësvali) të bëhet një shqiptar i besimit katolik. Konkretisht ishin që vali të zgjidhej Hodo Beu, kurse zëvendësvali – Vaso Efendiu. Për Malësinë e Madhe, për fiset katolike shqiptare, me qendër në Tuz, të zgjidhej kajmekami i besimit katolik. Prenk Bibë Doda të zgjidhej kajmekam i Mirditës, i cili duhej ta kishte edhe një zotëri shkodran si bashkëpunëtor.²⁰

Pastaj, konsulli anglez dhe austro-hungarez në Shkodër propozuan administratë autonome për të gjitha krahinat, të cilat ishin nën qeverisjen e *Lidhjes Shqiptare*. Ky propozim iu dërgua Komisionit ndërkombëtar për Rumelinë Lindore, i cili ishte formuar për shkak të organizimit të administratës së Rumelisë Lindore dhe rekomandoi gjyqe të drejta dhe reforma nga Porta. Komisioni, përveç përfaqësuesit të Rusisë, menjëherë e pranoi propozimin dhe theksoi se nuk e sheh të arsyeshme që të mos bashkohen të gjitha territoret shqiptare në suazën e një vilajeti. Përfaqësuesi anglez, lordi Edmon Fitzmuarice, i përkrahur nga ambasadori i vendit të vet në Stamboll, Goschen, rekomandoi formimin e një Shqipërie autonome, e cila do t'i përfshinte territoret e vilajetit të Shkodrës dhe të Janinës dhe pjesë kryesore [të banuara me shqiptarët] të Vilajetit të Kosovës dhe të Manastirit. Po ashtu shqiptarëve i dhanë premtime gojore se të drejta dhe interesat e tyre do të mbrohen.²¹

¹⁹ Po aty.

²⁰ F. O. 424/99, 174-175, dt. June 15, 1880.

²¹ J. Swire, Albania, London 1929, 61

Lidhur me këtë çështje të reformimit të vilajeteve të viseve shqiptare lordi Edmond Fitzmaurice, nga Stambolli, i shkroi kontit Grenvil, ministër i punëve të jashtme të Britanisë së Madhe. Në këtë raport, ndër të tjera, theksoi:

*"Në intervistën që bëra dje me Savas Pashën, ai deklaroi disa herë së Qeveria e tij ishte e mendimit për t'i zbatuar urdhrat e parapara sipas Nenit 23 [të Kongresit të Berlinit] pa dallim në të gjitha provincat [vilajetet] të Turqisë Evropiane [Ballkanit]. Mendoja se nuk ishte çasti i përshtatshëm për të hyrë në një diskutim me të për mundësinë e zbatimit të një kursi të tillë, por u përgjigja se unë mendoja se Shkëlqesia e Tij do t'i siguronte Komisionit një hartë e cila tregon ndarjen e saktë të vilajeteve të propozuara për shqyrtim, dhe një statistikë të saktë që i paraqitet ajo nën zotërimin e tij. Atëherë Savas Pasha tha se shpreson se unë nuk jam duke kërkuar për Komisionin ndonjë të drejtë për t'u futur në çështjet e kufijve, zaten ai do të kundërshtonte menjëherë ndonjë kërkesë të tillë. [...]. Atëherë, Shkëlqesia e Tij dha pëlqimin, ose dukej se e dha pëlqimin, në të mirë të kërkesës sime. Mirëpo, nuk dëshiroj t'i kushtoj kësaj ndonjë rëndësi të panevojshme."*²²

Ky diplomat anglez, mandej, vazhdoi:

"Në kërkesën time të sipërme isha i ndikuar kryesisht nga këto konsiderata: Shqipëria është një nga pjesët e Turqisë [Perandorisë Osmane], e cila hyn brenda fushës së kompetencave të Komisionit për Rumelinë Lindore sipas nenit XXIII të Marrëveshjes së Berlinit. Krahina e përfshinte në këto shprehje gjeografike gjendet, kryesisht, brenda dy vilajeteve (të Shkodrës dhe të Janinës), por shtrihet edhe në drejtim të lindjes përtej kurrizit të maleve duke i ndarë përrojet të cilat derdhen në Adriatik nga ato të cilat derdhen në Detin Egje dhe duke përfshirë pjesët e Vilajetit të Manastirit dhe të Vilajetit të Prishtinës apo të Kosovës. Ushtria e popullatës shqiptare, në drejtim të verit lindjes nga Prishtina dhe Vranja, është shënuar në mënyrë të veçantë dhe njihet plotësisht madje edhe në hartat, si në ato të Kioperit, shikuar në përgjithësi si përkrahës i pamasë i elementit sllav, harta këto të publikuara nga zonja Stanford në interes të theksimit të popullatës ortodokse. Këtu [në Stamboll] besohet përgjithësisht se lëvizja shqiptare e kohëve të fundit kishte përkrahje më të fuqishme në

²² F. O., 424/99, 73, 74; dt. 26 maj 1880.

këtë krahinë lindore sesa, ndoshta, në viset e tjera. Gjakova, Peja, Prishtina janë të gjitha qendra të aktivitetit [...]."²³

Por, kundër këtij projekti të konsujve të Anglisë dhe të Austro-Hungarisë, e pastaj të Edmond Fitzmauricies, u ngrit Rusia, Franca, pastaj edhe vetë Austro-Hungaria, Serbia etj..²⁴

Konsujt e Anglisë dhe të Austro-Hungarisë në Shkodër, propozuan që të bëhen reformat administrative të Vilajetit të Shkodrës. Sipas propozimit të tyre, valiu i Vilajetit të Shkodrës duhej të ishte një shqiptar mysliman, kurse zëvendës i tij të ishte një shqiptar katolik. Konkretisht, ishin që vali të zgjidhej Hodo Beu, kurse zëvendës Vaso Efendiu [Vaso Pashë Shkodrani]. Për Malësinë e Madhe, për fiset katolike shqiptare, me qendër në Tuz, të zgjedhej kajmekami katolik; Prenk Bibë Doda të zgjedhej për kajmekam të Mirditës, i cili duhej ta kishte edhe një zotëri shkodran si bashkëpunëtor.²⁵

Përkitazi me këto çështje ambasadori i Britanisë së Madhe në Stamboll, G. J. Goschen, me raportin e tij të 26 korrik 1880, e njoftoi qeverinë e vet si vijon:

"Koha po afrohet që Komisioni i Rumelisë Lindore, i cili është duke punuar me energji dhe aftësi të madhe, tani për tani, të ketë përfunduar punën e vet, në lidhje me shqyrtimin se çfarë hapash do të ishin të përshtatshëm për t'u ndërmarrë për zbatimin e një "Projet do loi", të ngjashëm me atë tani të përpiluar për Edrenën dhe Selanikun, për vilajetet e mbetura të Turqisë Evropiane. Në mesin e çështjeve të tjera do të vendoset ndarja e viseve të banuara me shqiptarët, çështje kjo që duhet të shqyrtohet gjithashtu, qoftë nga pikëpamja e politikës së përgjithshme, qoftë nga pikëpamja e nevojës lokale.

Gjendja është e komplikuar, meqë fati i një pjese të popullsisë së territorit shqiptar u ngatërrua me dhënien e territorit Malit të Zi, ende e mbetur pezull, dhe gjithashtu nga revolti i shqiptarëve, i shkaktuar nga propozimi që Greqisë t'i jepen krahina e Janinës dhe vendet të tjera të banuara me shqiptarë. Dhe nëse jam vonuar t'i shkruaj Shkëlqesisë suaj për çështjen e përgjithshme të ardhmërisë së

²³ Po aty.

²⁴ N. Ražnjatović, Rad Vlade Crne Gore i Srbije na postavljanju Mitropolida u Prizrenu i Skoplju 1890-1902, Istorijски zapisi, Titograd, 1965;21;. Shykri Rahimi, Vilajeti i Kosovës, Prishtinë, 1969, 68.

²⁵ F. O.,424/99, pp.174-175; dt. June 15, 1880.

*territorit shqiptar, i cili do t'i mbetet Turqisë [Perandorisë Osmane], ka qenë bërë me shpresë të ndriçimit për sa i përket vendosjes së kufijve kundërshtar, dhe me qëllim për t'u bërë më i aftë për t'u marrë me temën dhe qëndrimet e saja, së bashku në lidhje me politikën e përgjithshme dhe me nevojat e posaçme të krahinave në fjalë”.*²⁶

Në raportin e tij ambasadori i Anglisë, mandej, tha:

“Tani vonë duket se Porta ka qenë shtrënguar të bëjë përpjekje që të provojë të vërtetën, besnikërinë e shqiptarëve. Mirëpo, asnjëherë nuk u premtoi një pavarësi më të madhe. Në të njëjtën kohë, duket se ndërmjet shqiptarëve të të gjitha anëve u rrit shqetësimi. Ka dëshmi të konflikteve [...]. Po ashtu besohet se autoritetet osmane do të shtrëngohen t'i përkrahin shqiptarët, të cilët po bëhen gjithnjë e më shumë të padëgjueshëm [...].

Me duket se kjo vështirësi është duke u krijuar vetë. Bullgarët dhe rumeliasit [ballkanasit] nga Veriu dhe grekët nga Jugu kanë mbetur në provincat të cilat janë ende nën sundimin mysliman. Popullsia në këtë zonë është posaçërisht luftarake. Përveç kësaj, bullgarët dhe grekët janë të shumtë në shumë drejtime. Forcat kryesore të pushtetit mysliman të Turqisë tash e tutje do të jenë në Shqipëri dhe vetëm në Shqipëri. Turqit [osmanlinjtë] e pranojnë plotësisht këtë fakt. Nëse e humbin Shqipërinë, do të thotë se fundi u është afruar, sa i përket Evropës. Këtë e konsiderojnë dilemën kryesore në këtë moment. Nëse nuk dorëzohen, një shtrëngatë do të pëlcasë mbi kokat e tyre, e cila duhet ta asgjësojnë fuqinë e tyre. Nëse dorëzohen, shqiptarët, të zemëruar për braktisjen e tyre, do të çlirohen, e nëse e humbin Shqipërinë, sundim i Turqisë në Evropë do të marrë fund. Ky është arsyeimi i tyre që me duket shumë i fuqishëm. Kështu, jeta e Turqisë në Evropë varet nga Lidhja e cila e lidhë Shqipërinë me ne. Kjo pikëpamje me duket me vend, kur i shikoj rrethanat e ardhshme; nëse kjo lidhje duhet ndonjëherë të këputet me të gjitha pasojat e saj shoqëruese, gjymtyra e shkëputur kështu mund të jetë e aftë që menjëherë t'ia fillojë një jetë të pavarur. Pas kësaj, pak mbetet për t'u punuar veçse të vendoset vetë fati i Stambollit.

“Në qoftë se arsyeimi i lartpërmendur është i drejtë, Shkëlqesia Juaj do të shohë menjëherë se dobia do të sigurohet. Po qe se do të formohet një Shqipëri e fortë, me rastin e rënies së Perandorisë Osmane, mundësia e Fuqive [të Mëdha] për okupim do të

²⁶ F. O. 424/100, pp.31-34.

zvogëlohej bukur shumë. Një Shqipëri e bashkuar do të pengojë hyrjet e mbetura nga Veriu, kurse Siujdhesa Ballkanike do të mbetej në duart dhe nën zotërimin e racave të cilat tani atë e banojnë. Pa mëdyshje, shqiptarët mund të krijojnë vështirësi, pengesë të pakapërcyeshme, nëse do të shkaktohen trazirat. Popullsia, pjesa më e madhe e së cilës është myslimane, do të jetë burim i trazirave më të mëdha për vendet e sllavëve dhe të grekëve përreth saj. Një fuqi evropiane e vetme do të jetë mjaft e fortë për t'ia dalë në krye me ta dhe për ta mbajtur rregullin. Mandej, lidhur me propozimin si mund të vendoset kombi shqiptar, gjasa e intervenimit evropian në Gadishullin Ballkanik mund të zvogëlohet.

Duke mbajtur këto qëndrime besoj se ia kam bërë të qartë Shkëlqesisë Suaj pse kundërshtoj çdo gjysmëzgjdhje e Çështjes Shqiptare, e cila do të përzihej në planin e madh. Dëshiroj të krijohet një racë shqiptare më tepër në baza kombëtare sesa fetare. Do të më vinte keq të bëj plane vetëm me fiset katolike, e kështu këta të ndahen nga masa e madhe shqiptare.

Mund të kuptoj mirë se synimi i përçarjes së shqiptarëve mund të përkrahet me të madhe, ngase ata janë një racë e vështirë për t'u qeverisur. Sipas këtyre synimeve, shqiptarët do të ndaheshin në ata të Veriut dhe në ata të Jugut. Në këtë mënyrë do të zgjeroheshin ndryshimet ekzistuese, në vend që ata të bashkoheshin në mes veti. Por, një synim i tillë plotësisht mund të kundërshtohet. Prandaj, mora guxim ta paraqes mendimin tim përkitazi me këtë çështje.

Kur u zhvilluan ngjarjet më tej, mund të shtoj se nëse konsiderohet e mundshme, Shqipëria të lidhet me një aleancë me Greqinë, me një lidhje dinastie, një rrugë e tillë do të ishte në pajtim të shkëlqyeshëm me politikën të cilën unë e kam rekomanduar. Dëshira ime është që territori tani i banuar me shqiptarë të sigurohet thjeshtë me një organizatë vetëqeverisëse, duke e pranuar shkëputjen e lehtë nga sundimi turk [osman] dhe duke u ofruar aftësi rezistuese ndikimeve të jashtme".²⁷

Sipas Goschenit, nëse do të formohej një Shqipëri e fortë, me rastin e zhdukjes së Perandorisë Osmane, mundësia e Fuqive të huaja për okupim do të zvogëlohej bukur shumë. Një Shqipëri e njësuar do t'i pengonte hyrjet e mbetura kah veriu, e Gadishulli Ballkanik do të mbetej në duart dhe nën zotërimin e popujve të cilët tani atë e banojnë.

²⁷ F. O. 424/100, pp.31-34.

Përndryshe, - nënvizon Goschen, - shqiptarët mund të jenë vështirësi e pakapërcyeshme në rast të lindjes së trazirave. Popullsia, pjesa më e madhe e së cilës është myslimane, do të jetë burim i trazirave më të mëdha për vendet e sllavëve (të sllavizuarëve) dhe të grekëve (të greqizuarëve) përreth saj. Një Fuqi evropiane e vetme do të jetë mjaft e fortë për t'ia dalë në krye me ta dhe për ta mbajtur rregullin. Mendoj se vendosja e shqiptarëve ashtu siç propozuam gjasat e intervenimit evropian në Gadishullin Ballkanik mund t'i zvogëlonte.²⁸

Derisa ambasadori i Britanisë së Madhe, Georg J. Goschen, mori iniciativën për zgjidhjen e Çështjes Shqiptare në të mirë të interesave shqiptare, Porta e Lartë dhe Sulltani vërtet bënë reforma administrative, por në dëm të interesave shqiptare dhe të Lidhjes së Prizrenit. Masat e Portës u karakterizuan me:

- transferimin e Pashko Vastos nga posti i mystesharit (këshilltar – zëvendësvali) i Vilajetit të Kosovës – mysteshar i Vilajetit të Edrenesë;

- shkëputjen e Sanxhakut të Prizrenit nga Vilajeti i Kosovës dhe bashkimin e tij me Vilajetin e Manastirit;

- sulmin e Sulltanit kundër Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe udhëheqësve të saj.

Një politikë e këtillë ndëshkuese e Portës së Lartë nuk shkonte në të mirë të interesave të Perandorisë Osmane, por në të mirë të politikës ruse në Ballkan.

Në korrik të vitit 1880 Sanxhaku i Prizrenit u shkëput nga Vilajeti i Kosovës dhe iu bashkua Vilajetit të Manastirit. Kështu, sipas raportit të E. Fitzmauricies, Vilajeti i Manastirit ndahej në katër sanxhaqe:

- 1) *Sanxhaku i Manastirit* me 8 kaza: Manastiri, Prilepi, Ohri, Kozana, Kërçova, Florina, Xhuma, Serfixha;

- 2) *Sanxhaku i Korçës* me 5 kaza: Korça, Kosturi, Nasliqi, Starova, Kolonja;

- 3) *Sanxhaku i Prizrenit* me 4 kaza: Prizreni, Tetova, Gjakova dhe Luma dhe

- 4) *Sanxhaku i Dibrës* me 4 kaza: Dibra e Epërme, Elbasani, Dibra e Poshtme dhe Mati.²⁹

²⁸ Po aty.

²⁹ AAP (42), pp. 234-235; 16 gusht 1880.

Lidhur me synimet e Lidhjes sulltan Abdylhamidi II iu drejtua shqiptarëve me një shkresë, ku, ndër të tjera, tha:

*"[...] Po flitet se shqiptarët dëshirojnë të krijojnë një qeveri të re, më saktë të formojnë një vilajet të bashkuar e të pavarur nën qeverisjen e Shqipërisë [...]. Kur arriti ky lajm, disi nuk u besua veshëve që i gjithë populli shqiptar mund të bashkohet me një kërkesë të tillë [...]. Edhe pse qeveria e bashkuar ka kuptim të gjerë, thelbi i tij është: ndarja nga shteti osman i Vilajetit të Manastirit, të Kosovës, të Janinës dhe të Shkodrës dhe të sanxhaqeve të tyre dhe futja e tyre në një vilajet të veçantë. Vallë, a nuk është kjo vendosje e një qeverie të keqe, e cila do të jetë kundër sistemit të Sheriatit që është në fuqi në ejalete të tjera [të Perandorisë]? A e dini arsyen e armiqësisë së fshehtë të 5-10 vetëve [fjala është për udhëheqësit revolucionarë të Lidhjes], të cilët janë me mendime të gjymta, e që këtë përpjekje e kanë jo legjitime [...]. Pra, mos t'u vihet veshi këtyre intrigantëve dhe sugjeruesve që kanë këtë ide të rrejshme, si tradhtarë të atdheut [...]. Popullsia e Shqipërisë në përgjithësi është e kënaqur me qeverisjen e sotme osmane dhe nuk e dëshiron qeverisjen e bashkuar shqiptare."*³⁰

Kjo letër e Sulltanit, edhe pse përmbajtja ishte demagogjike, tregon qartë karakterin e veprimtarisë së Lidhjes, veprimtari kjo që synonte të formonte shtetin e pavarur shqiptar dhe që në krye të Lidhjes të gjendej një grup revolucionarësh të pakompromis kundër Sulltanit.

Me këtë ndryshim administrativ apo me cungimin e Vilajetit të Kosovës, me shkëputjen e Sanxhakut të Prizrenit nga ky vilajet dhe bashkimi i tij me Vilajetin e Manastirit nuk ishte e kënaqur as Qeveria Serbe, e cila synonte ta pushtonte tërë Vilajetin e Kosovës. Këtë e konstatojmë nga disa raporte serbe. Kështu, më 29 korrik 1880, përfaqësuesi i Serbisë në Stamboll, Jevrem Grujqi, i shkroi, Kryetarit të Këshillit Ministror dhe Ministrit të punëve të jashtme në Beograd, ndër të tjera, edhe këto:

³⁰ BBA, Yıldız Esas Evrakı:: 9-2137-72-4.

*"Lajmërova se kam intervenuar te z. Hitrov³¹, anëtar i Komisionit për reforma në Turqinë Evropiane që, për shkak të pozitës së tij, t'i shërbejë Serbisë dhe serbëve dhe të luftojë për ruajtjen e Krahinës së sotme të Kosovës [Vilajetit të Kosovës], ku ekziston populli serb [...]. Tabela statistikore e Vilajetit të Kosovës tani ka vetëm këto sanxhaqe: të Prishtinës, të Jeni Pazarit dhe të Shkupit, sepse ai i Prizrenit, prej së është atje Muhtar Pasha, i është bashkuar Vilajetit të Manastirit. Për këtë çështje është lutur Hitrovi të bëjë ç'është e mundur që ai [Sanxhaku i Prizrenit] t'i kthehet sërish Vilajetit të Kosovës [...]. Z. Hitrov me ka premtuar se do të punojë sa do të ketë mundësi për ruajtjen e Vilajetit të Kosovës me sanxhaqet e tanishme dhe atij t'ia kthej Sanxhakun e Prizrenit."*³²

As Pashko Vaso, edhe pse u transferua si mysteshar i Vilajetit të Edrenës, nuk ndejti duarkryq ndaj çështjes së reformave administrative që bëheshin dhe kërkoheshin të bëheshin nga palët e ndryshme në Ballkan, e që prej atyre reformave do të varej fati i popujve të Ballkanit.

Ai [Pashko Vaso], më 4 korrik 1880, në cilësi të mystesharit të Edrenës,³³ përfaqësuesit diplomatik të Anglisë në Stamboll, më saktë anëtarit të Komisionit ndërkombëtar për Rumelinë Lindore, lordit E. Fitzmaurice, ia dorëzoi skemën e vet precize për reformat që duhej të bëheshin në pjesën evropiane të Perandorisë Osmane. Në skemën e Vaso Efendiut jepeshin hollësitë e reformave administrative, politike, gjyqësore, policore, ekonomike, tatimore..³⁴

Veprimtaria antishqiptare e Portës së Lartë nuk mbeti me kaq. Ajo edhe pas korrikut të vitit 1880 mori një varg masash për shuarjen

³¹ M. H. Hitrov ishte njëherë konsull o Rusisë në Manastir (1861-1864) e pastaj transferohet në Stamboll si sekretar i misionit diplomatik të Rusisë. Ka kryer edhe shërbime të tjera. Më 1879 udhëtoi përkohësisht për në Petrograd (Peterburg). Më 20 tetor 1879 bëhet konsulli i përgjithshëm në Selanik. Në verë të viti 1880 gjendet në Stamboll në cilësi të përfaqësuesit të Rusisë në Komisionin ndërkombëtar për zbatimin e reformave në Turqinë Evropiane (Ballkan), të parapara me pikën 23 të Marrëveshjes së Berlinit (I. G. Senkević, Dokumenti od istorijata na Makedonija, 171-189.)

³² SIP, Beograd, P-5/VIII – Rez. Nr.418, 29 jul 1880. Skender Rizaj, Disa dokumente serbe mbi reforma administrative në Vilajetin e Kosovës, 99-111.

³³ Nga ky dokument mund të përfundohet se Pashko Vaso ishte transferuar si mysteshar i Vilajetit të Edrenës, ose kah mbarimi i vitit 1879 ose në gjysmën e parë të vitit 1880.

³⁴ F. O. 424/100, pp. 122-123.

e Lidhjes dhe për zbatimin e reformave administrative në dëm të tokave shqiptare. Kështu, më 11 gusht 1880, Porta e Lartë ia kaloi vendimin e vet Pallatit të Sulltanit, sipas të cilit Malit të Zi do t'i jepeshin Ulqini dhe krahinat e tij. Kjo duhej të kryhej duke dërguar në Shkodër forca të reja ushatarke, me ç'rast do të shtypej edhe qëndresa e shqiptarëve.³⁵

Ndërkaq, më 13 gusht Portës së Lartë iu dërgua telegrami nga valiu i Manastirit, ku parashikoheshin masat që duhej të merreshin për ta paralizuar veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe për të shkatërruar bashkimin e popullit shqiptar. Në këtë telegram thuhej:

"[...] Veprimet e papëlqyeshme që kanë përfshirë popullsinë e Prizrenit e të rrethit të tij s'ka dyshim se janë pasoja të rrezikshme të ideve të zbrazëta të cilat i vuri përpara dhe i solli rryma e turmave. Sidoqoftë, me kalimin e kohës, gjendja po bëhet më e rrezikshme dhe po shihet se me trashjen e punës³⁶ do të vështirësohen edhe rrugët e mënjanimit [të rrezikut].

Prandaj, edhe atje³⁷ po vihen re përpjekjet për t'i dhënë fund sa më shpejt [kësaj çështjeje], sepse rruga [drejt kësaj] është e afërt. Edhe këtu³⁸ çështja u bisedua fshehtas me disa zyrtarë dhe u miratua të zbatohet plani i mëparshëm. Për shkak të pozitës dhe situatës në të cilat ndodhemi e quajmë të natyrshme dhe të domosdoshme që të gjendet mënyra më e mirë që kjo çështje serioze dhe e rëndësishme, e cila, qoftë për shkak të ambicieve vetjake të Prizrenit, qoftë për shkak të forcës të rastit, ka rënë në duart e njerëzve të rëndomtë, të marrë fund ashtu siç dëshiron Perandoria. [...]. Kështu që është e nevojshme që qysh tani të fitohet nga puna për grumbullimin e dy batalioneve ushtarësh të rregullt në Manastir. Gjithashtu, për të biseduar për çështjen e bashkimit të administratës, për të cilën është dëgjuar që flitet vazhdimisht nga Lidhja Shqiptare³⁹, lipset të thirren në Manastir disa persona të njohur nga Toskëria dhe disa nga anëtarët e komiteteve të Lidhjes së Gegërisë që të marrin pjesë në komisionin që do të formohet këtu. Mirëpo, këtyre më parë u duhet paguar

³⁵ BBA, Karadağ Defteri; nëpërmjet Kristaq Priftit, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, 104-106.

³⁶ Duhet kuptuar: me përhapjen e ideve të Lidhjes dhe me zgjërimin e kryengritjes në Shqipëri.

³⁷ D.m.th. nga administrata osmane e Prizrenit.

³⁸ Në Manastir, qendra e këtij vilajeti.

³⁹ Është fjala për kërkesën e Lidhjes Shqiptare

shpenzimet e udhëtimit. Këta njerëz duhet t'i dinë kërkesat e kohës e të vendit, ta njohin fill e për pe situatën si edhe ligjet e rregulloret. Është një gjë themelore dhe e domosdoshme që në të ardhmen këta persona të caktohen nga Porta e Lartë dhe të dërgohen [në Prizren]. Në këtë mënyrë, gjatë bisedimeve që do të zhvilloheshin⁴⁰, do të dilnin në shesh qëllimet e Lidhjes dhe do të shikoheshin [ato] kërkesa që janë të ligjshme e të arsyeshme.

Është nevojshme, gjithashtu, në qoftë se Porta e Lartë e sheh të arsyeshme, që të shqyrtohet edhe mundësia e likuidimit të të gjitha kërkesave të Lidhjes, të cilat, siç pranohet haptazi, përbëjnë rrezik për të sotmen e të ardhmen e shtetit dhe të kombit: po kështu të asgjësohen të gjithë ata që i përkrahin këto gjëra. Megjithëkëtë, mendojmë se ka mundësi që gjatë zbatimit të këtij plani, anëtarët e Lidhjes së Prizrenit të Gegërisë të mos pajtohen me këtë [plan] dhe të mos vijnë këtu. Sidoqoftë, tani për tani na duket e mundshme që të sillen këtu anëtarët e komisioneve që ndodhen në Sanxhakun e Dibrës, të Tiranës, të Gjirokastrës, të Janinës e të Korçës. Në këtë rast do të prishej bashkimi ndërmjet këtyre dy [grupeve]⁴¹ të popullsisë së Shqipërisë. Është e qartë se kjo do të sillte dobësimin dhe shpërbërjen e Lidhjes së Prizrenit dhe pastaj do të bëhej e mundur që, në përputhje me situatën, të zbatoheshin me lehtësi gjithfarë masash, për të cilat, mbasi të kërkohej më parë miratimi, do të dilte urdhri [përkates].

Në qoftë se pikëpamjet e parashtruara miratohen edhe nga shkëlqesia juaj, zoti kryeministër, varet nga ju që të urdhëroni që nga forcat e mëdha ushtarake të cilat janë vënë në dispozicion të përgatitur tani për tani, me të shpejtë dhe për çdo rast, dymbëdhjetë batalione dhe të dërgohen këtu [në Shqipëri]. S'ka dyshim se më vonë të gjitha këto forca do të dërgohen këtu. Varet gjithashtu nga Shkëlqesia Juaj që bashkë me këtë të na jepni urdhra e sigurime lidhur me mënyrën e krijimit të komisionit të cilin jua parashtruam më sipër."⁴²

Po ashtu, edhe nga qendra e Vilajetit të Kosovës, nga Prishtina, më 13 gusht 1880, i shkruan Portës së Lartë që të dërgojë në

⁴⁰ Në mbledhjet e komisionit, ku do të thirreshin edhe përfaqësues të Lidhjes, sikurse parashtrohet më lart.

⁴¹ Midis popullsisë gege dhe toske.

⁴² BBA, Sadaret resmi ma'ruzatı, Ta 12n 1279 nr.1501; Kristaq Prifti, vep. e cit., 108-110.

Kosovë forca të mëdha ushtarake për ta shtypur Lidhjen. Në këtë telegram theksohet:

"Në përgjigje të [telegramit] më datë 30 korrik '90 (11 gusht 1880) ju parashtrohet: 'Me telegramin tonë të datës 27 korrik '96 (8 gusht 1880) kemi parashtruar mendimin tonë modest për sjelljen dhe pikëpamjet e shqiptarëve. Megjithëse kemi dëgjuar se janë kërkuar (të shkojnë) në Stamboll dhjetë vetë për të biseduar çështjen e bashkimit të vilajeteve në një të vetëm, siç po kuptohet, ata⁴³ nuk kanë për të shkuar [në Stamboll]. Edhe zotëria e tij, Muhtar Pasha kishte ndërmend t'i thërriste në Manastir personat e duhur dhe të formonte atje një këshill; mirëpo, është e qartë se prizrenasit dhe gjakovarët nuk do të shkojnë në Manastir.

Masa më efikase, në qoftë se e lejon gjendja e tanishme, do të ishte që të dërgohen në Kosovë dhjetë deri njëzet batalione të përbëra nga ushtarë të Anadollit, sepse nuk priten që popullsia e Vilajetit të Kosovës, duke përjashtuar atë të Pejës⁴⁴, të pajtohet me mendime të këtilla të rrezikshme të Lidhjes së Prizrenit. Prandaj, po të vinte këtu një fuqi e këtillë [ushtarake], është e qartë se popullsia do të shpejtonte të shfaqte bindjen e saj dhe ndoshta do të nënshtroheshin edhe prizrenasit dhe pejanët dhe kësisoj gjakovarët kishin për të mbetur vetëm. Megjithëkëtë, para se gjithash, është, më se e nevojshme të gjenden mënyrat që të mos bashkohen me këta⁴⁵ dibranët⁴⁶

Mirëpo, gjatë gjithë gjysmës së dytë të vitit 1880, jo vetëm që nuk pat sukses Porta e Lartë ta shuajë ushtarakisht Lidhjen Shqiptare, por përkundrazi, Lidhja u forcua edhe më shumë dhe ajo, nga fundi i vitit në fjalë, e mori qeverisjen e vendit plotësisht në duart e veta. Më në fund, Porta e Lartë iu përvesh reformave administrative si një ndër masat më efikase në luftë kundër Lidhjes. Kështu, nga fillimi i nëntorit të vitit 1880 u bënë ndryshime administrative në dëm të Ejaletit të Shkodrës, i cili u shndërrua në sanxhak të Prefekturës së Stambollit (*Şehr emaneti*), e cila administrohej drejtpërdrejt nga Ministri i punëve të brendshme i Perandorisë Osmane (*Şehr emini*).

⁴³ Përfaqësuesit e Lidhjes Shqiptare.

⁴⁴ Gjakova, Prizreni etj. ishin në kuadrin e Vilajetit të Manastirit.

⁴⁵ Me shqiptarët e Prizrenit, të Gjakovës e të Pejës që kishin hyrë në Lidhje.

⁴⁶ BBA, Sadaret ma'ruzatı; dt. 13 gusht 1880; Kristaq Prifti, vep.e cit., 110-111.

Kështu, tani, viset shqiptare administroheshin nga Vilajeti i Kosovës, Vilajeti i Janinës, Vilajeti i Manastirit dhe Shehr emaneti.

Vilajeti i Kosovës ndahej në tri sanxhaqe:

1) *Sanxhaku i Prishtinës* me kaza të Gjilanit, të Preshevës, të Vuçiternës, të Pejës;

2) *Sanxhaku i Shkupit* me kaza të Shkupit, të Kumanovës, të Pallankës, të Koçanës, të Kratovës, të Radivishtës dhe

3) *Sanxhaku i Jeni Pazarit* me kaza të Jeni Pazarit, të Tashlixhës (Plevla), të Jeni Varoshit (Nova Varosh), të Bjelopolës (Akova) me Beranën, Kollashinin, Mitrovicën, Rozhajën dhe Prijepolën.

Vilajeti i Janinës ndahej në 4 sanxhaqe:

1) *Sanxhaku i Janinës* me kaza të Konicës, të Ajdonatit, të Filatit, të Grebnës, të Mecovës.

2) *Sanxhaku i Gjirokastrës* me kaza të Himarës, të Delvinës, të Tepelenës, të Përmetit, të Bogunit;

3) *Sanxhaku i Beratit* me kaza të Skraparit, të Tomorit dhe të Vlorës dhe

4) *Sanxhaku i Prevezës* me kaza të Nardës dhe të Margalicit.

Vilajeti i Manastirit ndahej në 4 sanxhaqe:

1) *Sanxhaku i Manastirit* me kaza të Florinës, të Egri Buxhakut, të Prilepit, të Serfixhës, të Kërçovës, të Ohrit;

2) *Sanxhaku i Korçës* me kaza të Kosturit, të Nasliqit, të Kolonjës, të Xhumasë;

3) *Sanxhaku i Prizrenit* me kaza të Lumes, të Tetovës, të Gjakovës dhe të Gucisë;

4) *Sanxhaku i Dibrës* me kaza të Matit, të Dibrës së Poshtme dhe të Elbasanit.

Shehr-emaneti ndahej në 7 sanxhaqe.

Sanxhaku i katërt i Shehr-emanetit ishte ai i Shkodrës, i cili ndahej në këto kaza: Podgorica, Ulqini, Zadrime me Lezhë, Tivari, Tirana, Kruja me Peqinin dhe Durrësin, Mirdita.⁴⁷

Ndërkaq, administrator i drejtpërdrejtë i Sanxhakut të Shkodrës u emërua komisari i jashtëzakonshëm dhe kryekomandanti i

⁴⁷ BBA, 353/540: Memaliki Şahanenin Munkasem olduđu Vilayet ile samil oldukları Sancakların ve her Sancağı teşkil iden kazaların Cedvekeri.

Portës së Lartë Dervish Pasha, i cili e zëvendësoi valiun e Shkodrës, Riza Pashën.⁴⁸

Ibrahim Pasha, komandanti i ushtrisë osmane në Shkup, filloi të vepronte me takt të madh dhe energjikisht në likuidimin e udhëheqësve të Lidhjes. Ky, më 20 mars 1881, pas përforcimit të garnizonit të vet prej gjashtë batalionesh edhe me batalionin e sjellë me tren special nga Selaniku i ftoi udhëheqësit e Lidhjes Shqiptare që të dukeshin në *konak* (zyre e qeveritarit të vendit). Mirëpo, udhëheqësit e Lidhjes, në vend që të shkonin vetë dërguan nja 30 ithtarë të autorizuar të Lidhjes. Ibrahim Pasha, ndërkaq, e përsëriti thirrjen e vet të nesërmen. Udhëheqësit e Lidhjes njëherë refuzuan të shkonin në konak, duke u arsyetuar se ende nuk kishin marrë leje nga Qendra e Lidhjes, nga Prizreni. Por, pak më vonë ata u paraqitën në konak. Para konakut gjendeshin dy batalione ushtarësh, të rreshtuar, me pretekst të stërvitjes. Porse, udhëheqësit e Lidhjes, me të hyrë në konak, u rrethuan, u arrestuan, u dërguan në stacionin hekurudhor, të shoqëruar nga ushtria. Kështu, të arrestuarit me tren special u dërguan në Selanik, ku arritën në mëngjesin e 24 marsit. Udhëheqësit e internuar ishin: Jashar Beu, kryetar i Lidhjes së Shkupit, Haxhi Mustafa Beu, Abdurrahman Beu, Munir Beu, Xhavid Beu, Sheh Ali Efendiu, Baki Efendiu, Jusuf Efendiu, Abdyl Aga, mydyri i katundit Raca, shehu i katundit Vertikica. Kështu, pra, në Shkup, u përtërit autoriteti i Sulltanit, pa trazira të mëdha, duke u përdorur dinakëria.⁴⁹

Pastaj, më 6 prill 1881, Dervish Pasha arriti në Selanik, dhe menjëherë u nis për në Shkup. Dervish Pasha u emërua komandant i të gjitha forcave ushtarake të Vilajetit të Selanikut, të Manastirit, të Janinës, të Kosovës dhe të Tesalisë.

Tanimë në Selanik kishin arritur edhe pesë batalione redifesh (rezervistësh), të transportuar nga Stambolli dhe Dardanelet. Kjo ushtri menjëherë u dërgua në Ferizaj, ku tashmë ishte përqendruar një divizion i fortë për të operuar kundër Prizrenit.⁵⁰

Sipas raportit të lajmëtarit anonim të konsullit anglez Blunt, nga stacioni hekurudhor në Ferizaj, situata në Ferizaj ishte si vijon:

⁴⁸ Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Sizasiyye*, II, TTK, VII. Seri No.27a, Ankara, 1957,386

⁴⁹ F. O. 424/12, p. 56, dt. 24 mars 1881 Konsulli Blunt kontit Granville. F. O. 424/113, p. 7, dt. 26 mars 1881 Konsulli Blunt kontit Granville.

⁵⁰ F.O.424/113, p.10; dt. 7 prill 1881 Blunt – Granvillit.

"Dervish Pasha, tashmë, gjendet në Ferizaj me 15.000 ushtarë dhe 12 topa malorë. Kampi i tij ushtarak gjendet afro gjysmë orë larg stacionit hekurudhor.⁵¹

Dervish Pasha mori vesh se shqiptarët kishin vendosur për ta rrethuar atë. Nja 4.000 partizanë të Lidhjes ishin duke marshuar për në Kaçanik, duke e mbajtur anën e djathtë të hekurudhës, dhe 3.000 sish ishin duke kapërcyer hekurudhën te Lipjani, për t'iu bashkuar korpusit, i cili vinte nga Prishtina, dhe, duke marshuar nga ana e majtë e vijës hekurudhore, për t'iu bashkuar forcave të tjera në Kaçanik. Në këtë mënyrë mendonin ta rrethonin plotësisht kampin e Dervishit.⁵²

Dervish Pasha, prandaj, veproi me shpejtësi të vetëtimës. E urdhëroi Haxhi Osman Pashën që të nisej menjëherë për në Kaçanik me dy batalione dhe dy topa. Haxhi Osman Pasha se shpejti mbërriti në Kaçanik. I ftoi shqiptarët që të tërhiqeshin qetësisht në shtëpitë e tyre. Ata refuzuan, duke thënë se do të vepronin vetëm sipas urdhrit të Lidhjes. Për këtë arsye Pasha menjëherë i vendosi topat e vet dhe i ftoi shqiptarët që të shpërndareshin ose do të hapte zjarr kundër tyre, prandaj, shqiptarët u shpërndanë. Kështu ndodhi edhe me forcat e mbërritura nga Prishtina. Vetëm nja 7.000 partizanë të Lidhjes janë të Shtimla, qëllimet e të cilëve nuk i di Dervish Pasha."⁵³

Vendimi i shpejtë dhe energjik i Dervish Pashës ishte një mrekulli me efekt të dobishëm, konkludoi lajmëtari anonim nga stacioni i Ferizajt. Udhëheqësit e Lidhjes, tha lajmëtari, nga Jeni Pazari, Mitrovica, Prishtina, Tetova etj., vijnë në Ferizaj dhe i dorëzohen Dervish Pashës, i cili sillet shumë vrazhdë me ta. Dervish Pasha, pastaj, iu drejtua shqiptarëve me një mesazh kërcënues se:

- do t'i shtypë të gjithë ata që do të kenë guxim të rezistojnë;
- do t'i djegë të gjitha katundet e tyre dhe do t'i varë të gjithë ata që do ta kundërshtojnë;
- kishte pushtet të plotë për të vepruar sipas rastit, pa e njoftuar fare Stambollin.⁵⁴

Më 14 prill 1881, në Selanik, nga anija e madhe transportuese qeveritare "Selimije", u zbarkuan 4 batalione redifesh anadollakë, 200

⁵¹ F.O.424/113, p.30; dt. 13 prill 1881.

⁵² Po aty.

⁵³ Po aty.

⁵⁴ Po aty.

kuaj një sasi e madhe municioni. Dy nga këto batalione në mbrëmjen e asaj dite, me trenin special, u nisën për në Ferizaj.⁵⁵

Në mëngjesin e 20 prillit zhvillohet një përleshje serioze ndërmjet ushtrisë së Dervish Pashës dhe kryengritësve shqiptarë, nga 5 mila në perëndim të Ferizajt. Kryengritësit thyhen dhe shumë prej tyre vriten dhe plagosen, tha Blunti.⁵⁶

Përleshja e 20 prillit zhvillohet në afërsi të Shtimes. Ushtritë partizane të Lidhjes e udhëhiqte Sylejman Vokshi, nga Gjakova. Kjo ushtri kishte 4.000-5.000 luftëtarë. Lufta zhvillohet me komandën e Haxhi Ymer Prizrenit dhe të Shuaip Agës nga Prizreni. Ali Pashë Gusia, ndërkaq, qëndronte anash dhe larg, d.m.th. sabotonte. Shqiptarët, të armatosur pjesërisht me pushkë “martinë”, nuk kishin shumë municion në rrethoret e tyre. Sylejman Vokshi, në këtë përleshje të pasuksesshme, humbi 500 veta, kurse turqit (osmanlinjtë) kishin vetëm 37 të vrarë dhe të plagosur, tha anglezi Betram Buxton, duke u mbështetur në burimet zyrtare turke [osmane].⁵⁷

Përkitazi me betejën e Shtimes, pasojat e saj dhe ngjarjet që ishin zhvilluar në atë rast, konsulli i përgjithshëm anglez në Selanik, Blunti, tha:

“Beteja e zhvilluar në Grykën e Shtimes duket se ka qenë pak a shumë serioze. Shqiptarët shqetësohen shumë për humbjet e tyre, që ishin 300-400 luftëtarë të vrarë dhe të plagosur. Turqit [osmanlinjtë] kishin 2 të vrarë dhe 31 të plagosur. Këta të fundit dërgohen, me tren special, në spitalet ushtarake të Shkupit. Disa udhëheqës shqiptarë vriten në fushëbetejë. Ushtria turke [osmane] ishte e mbrojtur nga artileria, prandaj humbjet e saj ishin më të vogla. Në fushëbetejë, me urdhrin e Dervish Pashës, varet një nga udhëheqësit shqiptarë. Pastaj, nëntë udhëheqës të Lidhjes, në mesin e të cilëve 4 pashallarë, i dorëzohen mëshirës dhe jo mëshirës së Dervish Pashës. Ata ishin: Iljaz Pasha nga Dibra, Sadik Pasha nga Dibra, myfti Jonuz Efendiu nga Dibra, Zia Beu nga Prishtina, Myfti Efendiu nga Prishtina, Myfti Efendiu nga Vuçiterna, Ali Draga nga Mitrovica, Sadik Pasha nga Tetova dhe Hasan Pasha nga Tetova. Mirëpo, Dibra e Poshtme dhe e Epërme, të cilat kanë mundur të jepnin më së 20.000 burra të armatosur, në betejën e Shtimes nuk marrin pjesë. Forcat

⁵⁵ F. O. 424/113, p.29; dt. 15 prill 1881; konsulli Blunt kontit Granville.

⁵⁶ F.O. 424/113, p.23; dt. 20 prill 1881.

⁵⁷ F. O. 195/1367; F. O., 424/115, pp.17, 18; dt. 6 qershor 1881.

kryengritëse, të cilat e kundërshtuan Dervish Pashën, ishin, në pjesën më të madhe, nga radhët e shqiptarëve myslimanë dhe katolikë gegë nga Tetova, Kaçaniku, Prizreni, Peja dhe Gjakova."⁵⁸

Raportet e ndryshme dëshmojnë se Dervish Pasha, me ushtrinë e tij, më 22 prill, pasdite, hyn në Prizren.⁵⁹

Pastaj, Dervish Pasha i përvishet punës në përtëritjen e administratës osmane në viset ku Lidhja Shqiptare e kishte pas vënë administrimin e vet. Prandaj, ky titullar i lartë i Perandorisë Osmane, i cili kishte autorizime të jashtëzakonshme, i ftoi telegrafisht të gjithë funksionarët osman, të pushuar nga detyra prej Lidhjes Shqiptare, që të ktheheshin në detyrat e tyre. Ahmet Hifzi Pasha, i cili emërohet vali i Vilajetit të Kosovës dhe kryekomandant i ushtrisë, po ashtu i vilajetit përkatës, tashmë ishte nisur prej Stambollit për në Selanik e Prishtinë.⁶⁰

Pastaj, gjeneral Osman Pasha e okupoi Gjakovën me dy batalione këmbësorësh dhe një bateri të artilerisë. Kështu, edhe Peja nënshtrohet.⁶¹

Ali Pashë Gusia, i cili më 1878 pat thënë "*tashmë nuk jam nënshtetas osman dhe do ta mbroj Atdheun tim*", në prill 1881, iu bashkua Dervish Pashës në Prizren. Ky, Ali Pashë Gucia, zotohet se do të tregojë besnikëri ndaj Sulltanit dhe hoqi dorë nga çdo veprimtari e Lidhjes. Për këtë arsye atij iu sigurua një pension jetësor prej 3.000 groshësh. Po ashtu ai u emërua kajmekam i Gucisë.⁶² Më vonë, ndërkaq, me sugjerimin e Dervish Pashës, kah fundi i shtatorit 1881, prej kazave të Gjakovës, të Pejës, të Gucisë, të Beranës dhe të Tërgovishtes (Rozhaja), u formua një sanxhak, një mytesarifllëk, me seli në Pejë (Mytesarifllëku i Pejës) i cili duhej të ishte i varur nga Vilajeti i Kosovës. Mytesarif i Mytesarifllëkut të Pejës emërohet Ali Pashë Gucia, me pushtet për t'i emëruar në postin e kajmakamëllëqeve të kazave, të mytesarifllëkut të tij shqiptarët në të cilët do të kishte besim.⁶³

Ali Pashë Gucia u shpërblye, po ashtu, edhe me pyjet e Rozhajës dhe me të ardhurat e Pejës dhe të Gjakovës, por me kusht që t'i qetësonte

⁵⁸ F. O. 424/114, pp.12, 13; 26 prill 1881.

⁵⁹ F.O. 424/113, p.26; F. O. 195/1367; F.O.424/114, pp. 6, 7, 8; F. O. 424/114, p.13; F. O. 424/114, pp.17, 18.

⁶⁰ F. O. 424/114, pp. 16, 17; dt. 1 maj 1881: Blunt kontit Granville.

⁶¹ F. O. 195/1367; F. O. 424/114, p.24; 10 maj 1881: Kirby Green kontit Granville.

⁶² F. O. 195/1367; F. O. 424/114, p. 24; dt. 10 maj 1881: Kirby Green kontit Granville.

⁶³ F. O. 424/119, p.17; dt. 4 tetor 1881: Blunt kontit Granville.

krahinat kryengritëse shqiptare, më saktë që ta shuante Lidhjen Shqiptare, e cila vazhdonte të rezistonte.⁶⁴

Ndërkaq, në postin e mytesarifit të Sanxhakut (Mytesarifllëkut) të Prizrenit emërohet Hasan Pashë Deralla nga Tetova, i cili iu dorëzua Dervish Pashës në Ferizaj.⁶⁵

Atëbotë, Dervish Pasha, në Vilajetin e Kosovës dhe të Manastirit, shpalli gjendje të jashtëzakonshme dhe i hapi gjykatat ushtarake, sidomos në Prizren, në Prishtinë dhe në Manastir. Por, nga gjykatat kryesore ishte ajo e Prizrenit dhe e Prishtinës.⁶⁶

Sipas raportit të zëvendëskonsullit anglez në Prevezë, Blakeny, në Dardanele internohen këta udhëheqës të Lidhjes Shqiptare: Mustafa Beu nga Janina, Ymer Beu Vrioni nga Berati (kushëri i Mehmet Ali Vrionit) dhe Qazim Beu, mytesarif i Prevezës.⁶⁷

Sipas një shënimi, Qazim Beu nga Dardanelet internohet për në Bejrut, sepse edhe ky kishte pasur lidhje me Lidhjen Shqiptare.⁶⁸

Sipas disa shënimeve, njëmijë e disa qindra familje shqiptare janë internuar në Azi të Vogël. Vetëm nga famullia Lluzna, në afërsi të Vlorës, janë internuar 227 familje komplete dhe 17 veta nga paria.⁶⁹

Vetëm deri në fund të viti 1882, nëpërmjet Selanikut, janë internuar për në Azi të Vogël 3.000 frymë. Kjo është dyndje e tërë.⁷⁰

Pra, nga gjykata ushtarake osmane u dënuan 4.000 anëtarë të Lidhjes Shqiptare. Prej tyre, 3.000 veta u internuan në Anadoll, në Rodos, në Siri dhe në Jordani.⁷¹

Nga gjykata ushtarake osmane nuk shpëtuan as vëllezërit Frashëri: Abdyli dhe Naimi. Abdyli u dënua me burgim disavjeçar, kurse Naimi u internua së bashku me të internuarit e Shqipërisë Jugore.⁷²

⁶⁴ F. O. 195/1367; Süleyman Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, Izmir 1944, 265; Petar Kostić, Iz istorije Srba u Novopazarskom Sandžaku, GSND, Knj. XX. Tom D. N. 12, Skoplje, 1940, 99.

⁶⁵ F. O. 424/119, p.29.

⁶⁶ Jov. Hadži-Vasiljević, Arnavutski pokret u XIX veku (1876-1878), Beograd, 1905, 118, 127; V. Vuković, Nušić u Prištini, Vjetari i Arkivit të Kosovës, II-III, Prishtinë, 1970, 83.

⁶⁷ F.O. 424/115, p.5; dt. 28 maj 1881.

⁶⁸ F. O. 424/115, p. 9; 5 qershor 1881.

⁶⁹ Jov. Hadživasiljević, vep. e cit., 123.

⁷⁰ Po aty.

⁷¹ BBA, Yıldız Esas Evrakı: 36-968-146-XV; F. O. 195/1367; Süleyman Külçe, vep. e cit., 267; I. G. Senkeviç, Albania, 214-216.

⁷² Jov. Hadživasilević, vep. e cit., 126.

Me fjalë të tjera, vetëm një numër i kufizuar i të arrestuarve gjendej në burgun e Prizrenit. Ata ishin: Shuaib Beu, anëtar i Këshillit (Council) të Qeverisë së fundit të Prizrenit; Mehmed Efendiu, kontabilist i Qeverisë së fundit të Prizrenit; Haxhi Jonuz Efendiu, po ashtu nga Prizreni; Abdyl Efendiu, ish-myfti; Mehmet Aga, ish-shef i policisë në Shkup; Rauf Efendiu, ulema (dijetar) nga Tetova; Abdyl Be Frashëri, parësi e Epirit. Prej të internuarve në Dardanele ishin: Pertev Efendiu, kajmekam i fundit i Karaferisë; Mustafa Beu, mytesarif i fundit i Dramës; Mustafa Pasha nga Vlora; Ymer Be Vrioni nga Berati; Mustafa Beu nga Janina; Qazim Beu, mytesarif i Prevezës; Sylejman Dino nga Paramythia.⁷³

Territoret e Kosovës njëherë u përfshinë në kuadrin e Vilajetit të Prizrenit (1871-1876) me seli në Prizren, e pastaj në kuadrin e Vilajetit të Kosovës me seli në Prishtinë (1877-1880), më saktë në Shkup (1880-1912).

Vilajeti, në të vërtetë, ishte njësi federale e Perandorisë Osmane, d.m.th. vilajeti i kishte atributet e një shteti, sepse çdo vilajet e kishte:

- parlamentin e vet;
- qeverinë e vet;
- gjykatën supreme dhe gjykatat e shkallës së parë të veta;
- territorin e vet;
- bankën e vet;
- ushtrinë, policinë dhe xhandarmerinë e vet dhe
- gazetën zyrtare të veten etj..

Prandaj, Kosova ishte njësi e veçantë administrative e Perandorisë Osmane para se të formohej shteti i Serbisë dhe i Malit të Zi, shtete këto që u formuan me vendimin e Kongresit të Berlinit (1878), duke i përvetësuar edhe disa territore të shqiptarëve.

Atëherë pra, më 1880 sulltan Abdylhamidi II i dha dy goditje të fuqishme Lidhjes Shqiptare:

1) E largoi nga Vilajeti i Kosovës Pashko Vason, i cili ishte krahu i djathtë i Lidhjes.

2) E shkëputi Sanxhakun e Prizrenit nga Vilajeti i Kosovës, dhe atë ia bashkëngjiti Vilajetit të Manastirit. Ky sanxhak përfshinte territorin nga Gjakova dhe Prizreni, e deri te Tetova, Gostivari dhe Luma. Kështu territoret e Lidhjes Shqiptare mbetën nën administrimin direkt të valiut të Vilajetit të Manastirit.

⁷³ F. O. 424/115, pp. 26, 27; dt. 14 qershor 1881.

Prof. Dr. Skender RIZAJ

THE ALBANIAN VILAYETS DURING THE ALBANIAN LEAGUE OF PRIZREN

SUMMARY

Albanian territories on the verge of the Albanian League of Prizren creation were divided into three vilayets (Kosova's, Thessaloniki's and Janina's) and one eyalet – Shkodra.

Kosova vilayet included a broad territory and was divided into sanjaks: Prishtina, Nish, Pirot, Prizren, Yeni Pazar, Shkupi and Dibra.

Thessaloniki vilayet, in 1877/78, was split into five sanjaks; 20 kazas; 15 nahias; 1761 villages that numbered in total 551.249 inhabitants.

Janina vilayet had 5 sanjaks (Janina, Terhalla, Gjirokastra, Perveza and Berat) and 25 kazas, 12 nahias and 529 villages, 300 fiefs (chifligs) with 368.052 inhabitants.

Shkodra elayet had only one sanjak of Shkodra with 10 kazas (Shkodra, Podgorica, Tivar, Ulqin, Lezha, Kavaja, Tirana, Kruja, Mirdita and Puka). This elayet had 150 villages with total number of 131.488 inhabitants.

Territory of Kosova initially was included into the Prizren vilayet (1871-1876) based in Prizren, and later in Prishtina (1877-1880), respectively in Shkup (1880-1912).

Vilayet was a federal unit in Ottoman Empire. Vilayet had its own parliament, government, Supreme Court, territory, bank, army, police and gendarme, official gazette and so on. Therefore, the Kosova vilayet, as well as other Albanian vilayets of the Ottoman Empire in some sense made up its federal units. Despite the decisive demands of Albanians to live in a single vilayet – federal unit of the ottoman state. The Ottoman Empire never had consideration for this reasonable demand, but on the contrary, it continually kept dividing these vilayets one after the other, certainly aiming their weakening, and their disputations in order to secure an easier rule over them.

